

TANULMÁNYOK

Dezső Csaba

Uralkodói erények a Gupta-kori szanszkrit irodalomban (Kr. u. 4–5. század)

A példás Atithi

Kālidāsa, a klasszikus indiai irodalom talán legismertebb költője, valószínűleg a Gupta-dinasztia udvarában írta műveit a Kr. u. 4–5. században. A Nap-nemzetség királyairól szóló eposza, a *Raghuvamśa*, a *Mahābhārata* és a *Rāmāyaṇa* után talán a legismertebb és legnagyobb hatású irodalmi alkotás volt a középkori Dél-Ázsiában. A költő mesterművének tekintették, a művelt elit oktatásának részévé vált, kéziratait sok ezer példányban másolták le, és több mint ötven kommentárt írtak hozzá. Eljutott Délkelet-Ázsiába is, egészen Jáváig, ahol egy ójávai elbeszélő költemény, a *Sumanasāntaka* alapjául szolgált.

Kālidāsa a *Raghuvamśa* 17. énekét Rāma unokájának, Atithinek szentelte, akinek uralkodása mintaszerű volt, a mintát pedig elsősorban az államvezetés tankönyve, az *Arthaśāstra* szolgáltatta.¹ Atithi élettörténetéből hiányzik a személyesség: nem olvashatunk olyan tragédiáról, mint a szerető hitves elvesztése Aja esetében, hódításairól sem hallunk olyan részletességgel, mint Raghu hadjárataról: jobbára konkrét események, sorsfordító történések nélküli ez az uralkodás.

Már a születését leíró hasonlat is sejteti, hogy Atithiből tudós, megfontolt király válhat:

*Atithim nāma Kākutsthāt putraṃ prāpa Kumudvatī |
paścimād yāminīyāmāt prasādam iva cetanā || Raghuvamśa 17, 1*²

<http://dx.doi.org/10.24391/KELETKUT.2018.2.5>

¹ Az *Arthaśāstra* hagyomány szerinti szerzője, Kauṭilya, a legendák szerint Candragupta Maurya király főminisztere volt a Kr. e. 4. században. Amint arra több tudós is rámutatott, bár a mű egyes részei akár a Maurya korból is származhatnak, más fejezeteket jóval később adhattak hozzá. Patrick Olivelle a szöveg létrejöttének két fázisát különbözteti meg: az ún. „Kauṭilya Recension” Kr. u. 60 és 120 között, az ún. „Śāstric Redaction” pedig Kr. u. 175 és 300 között keletkezhetett (Patrick Olivelle, *King, Governance, and Law in Ancient India. Kauṭilya’s Arthaśāstra. A New Annotated Translation*. Oxford–New York, 2013, 28 skk.)

² A *Raghuvamśa* szövegét az alábbi kiadásból idézem (fejezetszám és strófaszám szerint): Gopal Raghunath Nandargikar, *The Raghuvamśa of Kālidāsa with the Commentary of Mallinātha. Edited with a Literal English Translation, Copious Notes in English Intermixed with Full Extracts, Elucidating the Text, from the Commentaries of Bhaṭṭa Hemādri, Cāritravardhana, Vallabha, Dinakaramiśra, Sumativijaya, Vijayagani, Vijayānandasūri’s Varacaraṇasevaka and Dharmameru, with Various Readings...* Delhi, 1971, 528.

„Kumudvatīnak Kākutsthától (= Kuśātól) egy Atithi nevű fia született, miként az elme tisztaságot kap az éjszaka utolsó negyedétől.”

A hajnalt megelőző órák, a *brāhma muhūrta*, az az időszak, melyet a *śāstrák* az elmélkedésre, a szent szövegek és a tudományos írások tanulmányozására javasolnak. Manu törvénykönyve így ír:

*brāhme muhūrte budhyeta dharmārthau cānucintayet |
kāyakleśāms ca tanmūlān Vedatattvārtham eva ca || 4, 92 ||*³
„A *brāhma muhūrtában* keljen fel, és elmélkedjen az erényes életről
(*dharmā*) és a jólét biztosításáról (*artha*), az általuk okozott testi
kényelmetlenségekről és a Veda igazi értelméről.”

Az *Arthasāstra* is a hajnal előtti ébredést írja elő a királynak:

ṣaṣṭhe tūryaghoṣeṇa pratibuddhaḥ śāstram itikartavyatām ca cintayet.
(1, 19, 21)⁴
„A[z éjszaka] hatodik [részében] zeneszóra ébredjen, majd
tanulmányozza a tudós írásokat, és gondolkodjék el a teendőin.”

Atithi uralkodására jellemző lesz ez a tudatosság, az *artháról* és a *dharmáról* tanító szövegek előírásainak szem előtt tartása. Apja ügyelt rá, hogy fia elsajátítsa a „családi tudományokat” (*kulavidyāḥ*, 17, 3), vagyis, amint Vallabhadeva (a Raghuvamśa 10. századi kasmíri kommentátora) értelmezi,⁵ a „királyok tudományait” (*rājavidyāḥ*), melyek közül a négy legfontosabb a „tudományos vizsgálgódás módszertana” (*ānvīkṣikī*), a „három Veda” (*trayī*), a „gazdaság” (*vārttā*) és a „kormányzás tudománya” (*daṇḍanī*).⁶

Amikor Kuśa, Rāma fia és követője a trónon, egy csatában életét vesztesette, és hűséges felesége követte őt a halálba, a rangidős miniszterek fiát, Atithit szentelték uralkodóvá (17, 8). Az utódlás minden gond nélkül zajlott, hiszen amint azt az *Arthasāstra* előírja (5, 6, 3), a miniszter „egy kiváló tulajdonságokkal bíró királyfit tegyen meg királlyá” (*rājaputram ātmasampannam rājye sthāpayet*), Atithire pedig már apja is magával egyenlőként tekintett (17, 4).

Ezután egy huszonkilenc versszak hosszú leírást olvashatunk a királlyá szentelés szertartásáról (*abhiṣeka*). Atithi életének kétségtelenül ez a legfontosabb

³ Patrick Olivelle, *Manu’s Code of Law. A Critical Edition and Translation of the Mānava-Dharmaśāstra*. New York, 2005, 522.

⁴ R. P. Kangle, *The Kauṭīlyya Arthasāstra. Part I. A Critical Edition with a Glossary*. Delhi, 1988 (reprint of the second edition of 1969), 27.

⁵ A Vallabhadeva által ismert recenzióra Dominic Goodall, Harunaga Isaacson, Kiss Csaba és jómagam jelenleg készülő szövegkiadása alapján hivatkozom.

⁶ Ezekről bővebben ld. *Arthasāstra* 1, 2–4; 1, 5, 7–8.

eseménye, a továbbiakban szinte eggyé válik az itt ráruházott hivatallal. Amikor a papok a *purohitával* (az uralkodói család házipapjával) az élen győzelmet adó *Atharvaveda*-mantrák kíséretében öntötték fejére a felszentelő vizet, Atithi hasonlóná vált Śivához, aki fejével felfogta az égből alázúduló Gangeszt (17, 13–14). A hasonlat előrevetíti, hogy a király is így fogja óvni majd az országát. A következő hasonlat is sokatmondó:

*stūyamānaḥ kṣaṇe tasminn alakṣyata sa vandibhiḥ |
pravṛddha iva parjanyaḥ sārāṅgair abhinanditah || Raghuvamśa 17, 15 ||*⁷
„Olyannak tűnt ebben a pillanatban, ahogy az énekesek dicsőítették őt,
mint egy nagyra nőtt esőfelhő, melynek örvendeznek a *sārāṅga*
madarak.”

Vallabhadeva a *sārāṅgák* alatt pávákat ért, amelyek tánccal és rikoltozással köszöntik a monszunt. Aruṅagirinātha (a *Raghuvamśa* 1400 körül élt dél-indiai kommentátora) szerint *cātakák*ról van szó, melyek a költői konvenció szerint esőcseppeken élnek, s így a hasonlat egyszerre sugallja a király bőkezűségét és az énekesek rászorultságát.⁸ A szokásoknak megfelelően⁹ az új király általános amnesztiát hirdetett, amely az állatokra is kiterjedt, egészen a kalitkában tartott papagájokig (*Raghuvamśa* 17, 19–20).

Atithi ükapja, Aja esetében leendő felesége, Indumatī férjválasztó ceremóniájára és esküvőjükre esik hasonló hangsúly, mint itt az *abhiṣekára*, hiszen Ajának hitvese minden másnál fontosabb volt, és amikor Indumatī váratlanul meghalt, Aja csak hosszas rábeszélésre, kényszerűségből vitte tovább az uralkodás terhét. Atithi magánéletéről ugyanakkor csak annyit tudunk meg, hogy apja a megfelelő időben megházasította (*Raghuvamśa* 17, 3). Atithi fő felesége azonban a királyi hatalom istennője, Rājyaśrī, és a királyné szentelés rítusa ketjük menyegzője:

*āmuktābharanaḥ sragvī haṃsacihnadukūlavān |
āsīd atīśayaprekṣyaḥ sa rājyaśrīvadhūvaraḥ || Raghuvamśa 17, 25 ||*¹⁰
„Az ékszereket viselő, koszorús és lúdmintás selyem felsőruhájú (Atithi)
Rājyaśrī menyasszony vőlegényeként rendkívül szemrevaló volt.”

⁷ Nandargikar, *i. m.*, 532.

⁸ K. Achyuta Poduval–C. K. Raman Nambiar, *Raghuvamsa by Mahakavi Kalidasa with Prakasika Commentary of Aruṅagirinatha & Padarthadeepika Commentary of Narayana Panditha, Cantos XIII to XIX*. Tripunithura, 1959, 360.

⁹ Vö. *Arthaśāstra* 2, 36, 47.

¹⁰ Nandargikar, *i. m.*, 535.

Amikor a szokásnak megfelelően Atithi körbevonult a városban, a nők épp olyan kíváncsisággal és szeretettel figyelték (*Raghuvamśa* 17, 35), mint ahogy Aját és Indumatit, amikor mint vőlegény és menyasszony vonultak be a városba (*Raghuvamśa* 7, 5 skk.). Ayodhyā istenei templomi képmásaikban való személyes jelenlétükkel tisztelték meg az új uralkodót (*Raghuvamśa* 17, 36), akinek fenséges hírneve (*pratāpa*) még azelőtt eljutott a tengerig, hogy az emelvényen felszáradt volna a felszentelés vize (*Raghuvamśa* 17, 37).

Atithi uralkodásának leírása Vasiṣṭha, az uralkodói család házipapja és a király együttműködésével kezdődik:

Vasiṣṭhasya guror mantrāḥ sāyakās tasya dhanvinaḥ |
kiṃ tat sādhyam yad ubhaye sādhyeyur na saṅgatāḥ || Raghuvamśa
 17, 38 ||¹¹

„Ugyan mit lehetne még elérni, amit tanítómesterének, Vasiṣṭhának szent ígéi és neki, az íjásznak a nyilai együtt ne értek volna el?”

A fegyverekkel kivívott győzelem a király vitézségén, a hadviselés terén szerzett tudásán és hadserege kiválóságán múlik, míg a természetfeletti erők segítségét a *purohita* biztosítja: közös erőfeszítéssel teszik hatalmassá és virágzóvá az országot.

Amint kommentárjában Hemādri (a *Raghuvamśa* 1500 körül élt dél-indiai kommentátora) megjegyzi, a következő versszakokban azt mutatja be Kālidāsa, hogyan igyekezett a király népe kedvére tenni és így elnyerni jóindulatát.¹² A *rājā* ’király’ szónak a *rañjayati* ’kedvére tesz’ jelentésű igével való rokonítása a *Raghuvamśa* negyedik énekében is megjelenik, ahol Raghuról mondja a költő, hogy a *rājā* szó „értelmének megfelelően volt ő király, mert kedvében járt az alattvalóknak” (4, 10: *tathaiva so ’bhūd anvartho rājā prakṛtirañjanāt*). Atithi uralkodásának első tetteivel tehát hivatásához illő módon cselekedett: maga ítélkezett a peres ügyekben, teljesítette szolgálói kérelmeit, gyarapította a népét, szavatartó volt, a legyőzött királyokat újra trónra helyezte, és bár lett volna mire önteltnek lennie, gondolkodása sohasem vált arrogánssá (17, 39–43). Így szilárdította meg a hatalmát:

¹¹ Nandargikar, *i. m.*, 539.

¹² Hemādri *ad* 17, 39: *atha ślokaṇācakena prakṛtirañjanam āha*, ld. Rewā Prasāda Dwivedī, *Raghuvamśa-darpaṇa. Raghuvamśa Commentary by Hemādri. Critically Edited with Introduction and Appendices*. I. (Classical Sanskrit Works Series) Patna, 1973, 485. Vö. Aruṇagirinātha *ad* 17, 45: *labdhasya rājayasya anurañjanapratīkārābhyāṃ śamanam tatphalaṃ cākampyatvam* (Poduval–Nambiar, *i. m.*, 372.).

*ittham janitarāgāsu prakṛtiṣv anuvāsaram |
akṣobhyaḥ sa navo 'py āsīd dṛḍhamūla iva drumah ||*

Raghuvamśa 17, 44 ||¹³

„Így, miután napról napra ragaszkodást (*rāga*) ébresztett alattvalóiban, bár új [király] volt, olyan rendíthetetlen lett, mint egy fa, mely bár friss[en elültetett], erős gyökerű.”

Ezután az ország belső ügyeinek illetve a külügyeknek az intézését (*tantra* és *āvāpa*) mutatja be Kālidāsa, de előtte még, amint Aruṇagirinātha rámutat, az ezeket megalapozó önfegyelmet, helyes magaviseletet (*vinayānuṣṭhānam*) emeli ki:

*anityāḥ śatravo bāhyā viprakṛṣṭās ca te yataḥ |
ataḥ so 'bhyantarān nityān ṣaṭ pūrvam ajayad ripūn ||*

Raghuvamśa 17, 45 ||¹⁴

„Mivel a külső ellenségek nem állandók és messze vannak, ezért először a hat örök belső ellenséget győzte le.”

Az *Arthaśāstra* a leendő király oktatásának témakörében ír az önfegyelem elsajátításáról mint a jó uralkodást megalapozó követelményről:

*vidyāvinayahetur indriyajayah kāmakrodhalobhamānamadaharṣatyāgāt
kāryaḥ. (1, 6, 1)¹⁵*

„A tudományok elsajátítása eredményezi az érzékek legyőzését, amely a vágy, harag, kapzsiság, büszkeség, önhittség és izgatottság feladásával valósítandó meg.”¹⁶

A belső ellenségeket legyőző királyok hosszú ideig uralkodtak, míg akik nem voltak képesek fegyelmezni érzékeiket és indulataikat, országukkal együtt elpusztultak, amint azt az *Arthaśāstra* számos példával igazolja (1, 6, 5–12). Atithi kiállta a próbát, ezért a királyi fenség istennője hűséges maradt hozzá:

*prasādābhimukhe tasmimś capalāpi svabhāvataḥ |
nikaṣe hemarekheva Śrīr āsīd anapāyinī || Raghuvamśa* 17, 46 ||¹⁷

„[Atithi] hajlott a jóindulatra. A természetől fogva csapodár Śrī nem tágitott mellőle, ahogy az arany csík is ott marad a próbakőn.”

¹³ Nandargikar, *i. m.*, 541.

¹⁴ Nandargikar, *i. m.*, 542.

¹⁵ Kangle, *i. m.*, 7.

¹⁶ Vö. *Arthaśāstra* 1, 7, 1: *tasmād ariṣaḍvargatyāgenendriyajayaṃ kurvīta*; Dasharatha Sharma, *Arthaśāstra Material in the Raghuvamśa. Indian Historical Quarterly* 27/2 (1951) 132.

¹⁷ Nandargikar, *i. m.*, 542.

Egy olyan királlyal kapcsolatban, aki mindenben követi a *śāstrák* előírásait, felmerülhetne az a vád, hogy túlságosan óvatos, fél vitézi tetteket végrehajtani. Kālidāsa eloszlatja ezt a kételyt:

kātaryam kevalā nītiḥ śauryam śvāpadaceṣṭitam |¹⁸
ataḥ siddhiṃ sametābhyām ubhābhyām anvīyeṣa saḥ ||

Raghuvamśa 17, 47 ||¹⁹

„Önmagában a politika gyávaság, a vitézség ragadozóhoz illő viselkedés. Ezért e kettő egyesítésével törekedett a sikerre.”

Itt is megfigyelhető az a harmóniára törekvés, amellyel oly sokszor találkozhatunk Kālidāsa műveiben: a végletek, a túlzások helyett inkább a két magatartásforma ötvözése vezet sikerre. Amint azt Vallabhadeva megjegyzi, Atithi „a politikus eljárásra alapozva hajtott végre bátor tetteket”.²⁰ Hogy milyen is volt ez a *nīti*, vagyis a megfontolt, politikus államvezetés, megtudhatjuk a következő versekből, mégpedig először a belpolitikára vonatkozóan.

Atithi szerteküldte titkos ügynökeit az országban, így semmi sem maradt a számára láthatatlan, akár a Napnak a felhőtlen égen (17, 48). Az *Arthaśāstra* hosszasan foglalkozik mind az ellenséghez és a szövetségeselekhez küldött kémekkel, mind a belföldön alkalmazott titkos ügynökökkel, akik az állam vezető tisztségviselőiről is jelentettek a királynak.²¹ A király az éjszaka első részében fogadta és számoltatta be kémeit, és az éjszaka hetedik részében bocsátotta őket útjukra (*Arthaśāstra* 1, 19, 18 és 22), Atithi pedig, amint a következő versszakból megtudjuk, szigorúan betartotta az uralkodó számára előírt napirendet (*Raghuvamśa* 17, 49).²² Miután kémei révén megismerte alattvalói ügyeit, minisztereivel megtanácskozta a teendőket. Ezek a tanácsulések zárt ajtók mögött zajlottak, nem tudódhatott ki róluk semmi (*Raghuvamśa* 17, 50), ahogy azt az *Arthaśāstra* is előírja: mint teknős a végtagjait, úgy kell óvnia a terveit (1, 15, 60), a kiszivárogtatóra pedig kivégzés vár (1, 15, 6).²³ A kémek a király szemei, ők tudósították Atithit barátairól és ellenségeiről egyaránt, miközben egymásról sem volt tudomásuk.²⁴ Rajtuk keresztül azután is éber maradt, hogy időben aludni tért (*Raghuvamśa* 17, 51). Ennek az okos, elővigyázatos politiká-

¹⁸ Vallabhadeva *śvāpadaceṣṭitam* helyett *cāpalaceṣṭitamot* (‘meggondolatlan viselkedés’) olvas ezen a helyen.

¹⁹ Nandargikar, *i. m.*, 542.

²⁰ Vallabhadeva *ad loc.*: *nayapūrvam asau pauraṣaṃ prāyunktety arthaḥ*.

²¹ Ld. *Arthaśāstra* 1, 11–12; vö. Sharma, *i. m.*, 134.

²² A király napirendjéről ld. *Arthaśāstra* 1, 19; vö. Sharma, *i. m.*, 134.

²³ Vö. Sharma, *i. m.*, 133.

²⁴ Vö. *Arthaśāstra* 1, 12, 12.

nak meglett az eredménye: tervei „rejtve értek be, hasonlóan a héjában érő rizs-
hez” (*Raghuvamśa* 17, 53: *garbhaśālisadharmāṅas tasya gūḍhaṃ vipecire*).²⁵

Gazdagsága sem tette elbizakodottá és nem tért el a jó politikától, „ahogy
tengernek is dagálykor csak a folyó torkolatán át van útja”.²⁶ A zavartalan jólétet
bevehetetlen erődjével biztosította, de megint csak nem gyávaságból húzódozott
várfalak mögé, „hiszen az elefántra támadó oroszlán sem azért fekszik a bar-
langban, mert fél”.²⁷ Aruṅagirinātha az 55. versszakot felvezetve megjegyzi,
hogy az erődítmény megfelelő emberek nélkül mit sem ér, hiszen „a Mandara-
hegy csúcsát is ellopják, ha nem őrzik emberek”.²⁸ Kauṭilya is azt tanítja, hogy a
király „törekedjék egy emberek által védett erődre, amely fel van szerelve kész-
letekkel és menekülőutakkal”.²⁹ El kell tehát kerülni az erődben lakók közötti
lázadozást:

kāmaṃ prakṛtvairāgyaṃ sadyaḥ śamayitum kṣamaḥ |
yasya kāryaḥ pratīkāraḥ sa tan naivopapādayat || Raghuvamśa 17, 55 ||³⁰
„Bár képes lett volna azonnal lecsillapítani alattvalói elégedetlenségét,
nem is idézett elő olyat, amit orvosolni kellett volna.”

Az *Arthaśāstra* a 109. témakörben (*prakaraṇa*) foglalkozik azokkal a hibák-
kal, amelyek az alattvalók elpártolásához vezethetnek. Aruṅagirinātha is idézi
az alábbi részletet (*Arthaśāstra* 7, 5, 27–28):

kṣīṇāḥ prakṛtayo lobhaṃ lubdhā yānti virāgatām |
viraktā yānti amitraṃ vā bhartāraṃ ghnanti vā svayam ||
tasmāt prakṛtīnāṃ kṣayalobhavirāgakāraṇāni notpādayet, utpannāni vā
sadyaḥ pratikurvīta.³¹
„Az elszegényedett alattvalók kapzsivá válnak, a kapzsik hűtlenné,
a hűtlenek az ellenséghez pártolnak, vagy maguk ölik meg urukat.
Ezért ne adjon okot arra, hogy az alattvalók tönkremenjenek, kapzsivá
vagy hűtlenné váljanak, illetve ha felmerülne ilyen ok, azonnal lépjen
fel ellene.”³²

²⁵ Nandargikar, *i. m.*, 544.

²⁶ *Raghuvamśa* 17, 54: *vṛddhau nadūmukhenaiva prasthānaṃ lavaṅāmbhasaḥ* (Nandargikar, *i. m.*, 545.).

²⁷ *Raghuvamśa* 17, 52: *na hi siṃho gajāskandī bhayād giriguhāśayaḥ* (Nandargikar, *i. m.*, 544.).

²⁸ Aruṅagirinātha *ad* 17, 55: *śikharaṃ Mandarasyāpi nirmanuṣyaṃ vilupyate* (Poduval-Nambiar, *i. m.*, 379.).

²⁹ *Arthaśāstra* 7, 15, 11: *nicayāpasārasampannaṃ hi manuṣyadurgam icched iti Kauṭilyaḥ* (Kangle, *i. m.*, 195.).

³⁰ Nandargikar, *i. m.*, 546.

³¹ Kangle, *i. m.*, 176.

³² Vö. Sharma, *i. m.*, 135.

Atithit a támadások indításában is a bölcs megfontoltság vezette:

*śakyeṣv evābhavad yātrā tasya śaktimataḥ sataḥ |
samīraṇasaḥāyo 'pi nāmbhaḥprārthī davānalaḥ || Raghuvamśa 17, 56 ||*³³
„Bár erős volt, csak olyanok ellen vezetett hadjáratot, akikkel elbír.
Az erdőtüz, még ha segíti is a szél, nem támad a vízre.”

Ismét az *Arthasāstra* tanítását fedezhetjük fel a háttérben, amely szerint a király kössön békét azzal, aki nála erősebb, vagy vele egyformán erős, de kezdeményezze a harcot a nála gyengébbel.³⁴

Külpolitikájában tehát az előnyök és a hátrányok gondos mérlegelése vezette a királyt. Szövetségeseit is aszerint válogatta, hogy mennyiben lehetnek a segítségére vállalkozásaiban:

*hīnāny anupakartīṇi pravṛddhāni vikurvate |
tena madhyamaśaktīni mitrāni sthāpitāny ataḥ || Raghuvamśa 17, 58 ||*³⁵
„A gyengék nem segítenek, akik hatalomra tettek szert, azok ellensége-
sek lesznek,
ezért a közepesen erőseket tette meg barátaivá.”

Ahogy az *Arthasāstra* tanítja, „a megerősödöttben (ti. szövetségesben) nem szabad megbízni”.³⁶ Itt már a „hatféle stratégia” (*ṣāḍguṇya*) témakörénél járunk, melyet az *Arthasāstra* hetedik könyve tárgyal: szövetségkötés (*sandhi*), háború kezdeményezése (*vigraha*), helyben maradás, kivárás (*āsana*), harcba vonulás (*yāna*), oltalomért folyamodás (*saṃśraya*) és kettős stratégia (*dvaidhībhāva*). Az *āsana* és a *yāna* tárgyában így ír a tankönyv:

*na mām paro nāhaṃ param upahantum śakta ity āsīta. guṇātīśayayukto
yāyāt. (Arthasāstra 7, 1, 15–16)*³⁷
„Ha arra a felismerésre jut, hogy sem neki az ellenség, sem ő az ellen-
ségnek nem képes ártani, maradjon helyben. Ha [az ellenséget]
felülmúló előnyökkel bír, vonuljon harcba.”
*vijigīṣur ātmanaḥ parasya ca balābalaṃ ... jnātvā viśiṣṭabalo yāyāt,
anyathāsīta. (Arthasāstra 9, 1, 1)*³⁸

³³ Nandargikar, *i. m.*, 546.

³⁴ *Arthasāstra* 7, 3, 2, idézi Mallinātha *ad* 17, 56 (Nandargikar, *i. m.*, 546.)

³⁵ Nandargikar, *i. m.*, 547.

³⁶ *Arthasāstra* 7, 5, 47: *abhyuccitāś cāviśvāśyo* (Kangle, *i. m.*, 177.); vö. 7, 9, 45, Sharma, *i. m.*, 136.

³⁷ Kangle, *i. m.*, 168.

³⁸ Kangle, *i. m.*, 217.

„Ha győzni akar, ismerje meg saját maga és az ellenség egymáshoz viszonyított erejét, és ha felülmúlja őt erőben, akkor vonuljon harcba, máskülönben maradjon helyben.”³⁹

Atithi ezt a leckét is jól megtanulta és alkalmazta:

*parātmanoḥ paricchidya śaktyādīnāṃ balābalaṃ |
yayāv ebhīr baliṣṭhaś cet paraśmād āsta so 'nyathā ||
Raghuvamśa 17, 59 ||⁴⁰*

„Miután megállapította a saját és az ellenség hadseregének és egyebeinek erős és gyenge pontjait, akkor támadott, ha ezekben jóval erősebb volt az ellenségnél, máskülönben helyben maradt.”

Ő maga nem szorult rá, hogy más királyoknál keressen menedéket, viszont arra ügyelt, hogy gazdagsága mások számára az oltalom forrásaként mutassa őt:

*kośenāśrayaṇīyatvam iti tasyārthasamgrahaḥ |
ambugarbho hi jīmūtaś cātakair abhinandyate || Raghuvamśa 17, 60 ||⁴¹*
„A kincstár miatt lehet valakihez folyamodni, ezért gyűjtött vagyont, hiszen a *cātaka* madarak akkor örülnek a felhőnek, ha az teli van vízzel.”

Igyekezett megtalálni ellensége gyenge pontjait és munkáját akadályozni, ugyanakkor saját gyengeségeit elrejtette, és szorgalmasan fāradozott tervei megvalósításán (*Raghuvamśa* 17, 61): amint azt Aruṇagirinātha megjegyzi, az *Arthaśāstra* 99. témakörében olvashatunk bővebben arról, milyen döntéseket kell hozni hanyatlás, stabilitás és gazdagság esetén, mikor és hogyan érdemes kárt okozni az ellenség erődítményeiben, öntözőrendszereiben stb.⁴²

Ezután két olyan versszak következik, amely nem szerepel a Vallabhadeva kommentálta kasmíri recenzióban:⁴³

*pitrā samvardhito nityaṃ kṛtāstraḥ sāmparāyikah |
tasya daṇḍavato daṇḍaḥ svadehān na vyaśiṣyata || Raghuvamśa 17, 62 ||⁴⁴*

³⁹ Vö. Hiralal Amratlal Shah, Kauṭilya and Kālidāsa II. *The Quarterly Journal of the Mythic Society* 11 (1920–1921) 60.

⁴⁰ Nandargikar, *i. m.*, 547.

⁴¹ Uo.

⁴² Vö. *Arthaśāstra* 8, 5, 20: *prahared daṇḍarandhreṣu śatrūṇāṃ*; Sharma, *i. m.*, 134.

⁴³ 17, 62–63, Mallinātha (14. század), Aruṇagirinātha (Poduval–Nambiar, *i. m.*, 385 skk.) és Hemādri (Dwivedī, *i. m.*, 492 skk.) kommentárjaiban.

⁴⁴ Nandargikar, *i. m.*, 548.

„Számára, aki hatalommal bírt,⁴⁵ a hadsereg, melyet apja folyton gyarapított,
amely jártas volt a fegyverforgatásban, és alkalmas volt a harcra, nem különbözött a saját testétől.”

sarpasyeva śīroratnaṃ nāśya śaktitrayaṃ paraḥ |
sa cakarṣa paraśmāt tad ayaskānta ivāyasam || Raghuvamśa 17, 63 ||⁴⁶
„Az ellenség nem tudta megfosztani őt háromféle erejétől,⁴⁷
ahogy egy kígyótól sem lehet elvenni a fején lévő drágakövet, ő azonban magához vonta azokat az ellenségtől, ahogy a mágnes a vasat.”

Elképzelhető, hogy ezek a strófák nem Kālidāsától származnak, hanem a szöveg hagyományozás során kerültek az eposzba. Illenek a megelőző versszakok témájához, teljesebbé teszik a király külpolitikájáról (*āvāpa*), közelebbről a hadviselésről alkotott képet, és talán éppen ez volt a céljuk.

A következő versszakokban (Vallabhadevánál 62–64, a többi kommentárban 64–66) a helyes bel- és külpolitika eredményeképpen létrejött békét és virágzást láthatjuk: a kereskedők karavánjai biztonságban utazhattak, az erdei remeték rítusai elől minden akadály elhárult, a vagyonok biztonságban voltak a rablók-tól. Atithi teljesítette annak a szerződésnek a rá eső részét, amelyet az emberek az első királlyal, Manu Vaivasvatával kötöttek: megóvta népét minden bajtól, és cserébe megkapta a termények egyhatod részét.⁴⁸ A Föld drágaköveket, gabonát és elefántokat adott cserébe a védelemért (64/66. vers).

Atithi vitézsége a hatfejű hadistenhez, Skandához tette hasonlónvá, mindig helyesen alkalmazta a fent megismert hatféle stratégiát (*ṣaḍ guṇāḥ*) és a hatféle hadsereget (*ṣaḍ balāḥ*).⁴⁹ Uralkodása sikeres volt:

iti kramāt prayuñjāno rājanītiṃ caturvidhām |
ā tīrthād apratīghātaṃ sa tasyāḥ phalam ānaśe || Raghuvamśa 17, 68 ||⁵⁰

⁴⁵ A *daṇḍa* szó választott jelentésétől függően a *daṇḍavat* kifejezés többféleképpen érthető: 'hadsereg, hatalom, önuralom, büntetés' stb.

⁴⁶ Nandargikar, *i. m.*, 549.

⁴⁷ Vö. *Arthaśāstra* 9, 1, 2–16: kitartás, erőfeszítés, energikusság (*utsāha*), hatalom, gazdagság (*prabhāva*) és tanács, terv (*mantra*); *Arthaśāstra* 6, 2, 33 (*mantraśakti, prabhuśakti, utsāhaśakti*); *Arthaśāstra* 6, 2, 37: *dūṣyāmitrābhyāṃ vāpakraṣṭuṃ yateta*. Vö. Sharma, *i. m.*, 132.

⁴⁸ V. 63 Vallabhadevánál, 65 a többi kommentárban, vö. *Arthaśāstra* 1, 13, 5–7.

⁴⁹ V. 65/67, a hatféle hadseregről (örökölt, zsoldos, testületi, szövetséges, ellenséges, törzsi) ld. pl. *Arthaśāstra* 7, 8, 27.

⁵⁰ Nandargikar, *i. m.*, 550.

„Így gyakorolva sorban a négyféle kormányzást
már az alkalmazásától fogva elérte annak akadályoktól mentes
gyümölcsét.”⁵¹

A négyféle kormányzás alatt a kommentátorok az ellenséggel való bánásmód négy „módszerét”, „stratégiáját” (*upāya*) értik: megegyezés (*sāman*), ajándékadás (*dāna*), megosztás (*bheda*) és a hadsereg bevetése (*daṇḍa*).⁵² Atithi alaposan megfontolta, mikor és kivel szálljon harcba, és ha mégis háborúra került a sor, mindig nyíltan küzdött, bár jól ismerte a különféle hadicseleket (*Raghuvamśa* 17, 69).⁵³ Még amikor az ellenség megtévesztésére törekedett, akkor is a *dharmával* összhangban tette ezt, mivel azért hódított, hogy elvégezhesse a loáldozatot (*Raghuvamśa* 17, 76). Hódításainak eredményeképpen folyton gyarapodott, de amit megszerzett, tovább is adta a derék, de nélkülöző embereknek, akik kérelmezőként fordultak hozzá (*Raghuvamśa* 17, 72). Hírneve szerénységgel párosult (*Raghuvamśa* 17, 73), erényei még az ellenséghez is utat találtak (*Raghuvamśa* 17, 75).

Így lett Atithi egyre hatalmasabb „a *śāstrákban* előírt úton” (*śāstranirdiṣṭavartmanā*, *Raghuvamśa* 17, 77) haladva. A világot őrző istenek, a *lokapālák* is a szolgálatára álltak:

Indrād vṛṣṭir niyamitagadodrekavṛttir Yamo 'bhūd
Yādonāthaḥ śivajalapathaḥ karmaṇe naucarāṇām |
pūrvāpekṣī tadanu vidadhe kośavṛddhiṃ Kuveras
tasmīn daṇḍopanatacaritaṃ bhejire lokapālāḥ || Raghuvamśa 17, 81 ||⁵⁴
„Indrától eső jött, Yama visszafogta a járványok kitörését,
Varuṇa vízi útjai biztonságosak voltak a hajósok munkájára,
Kuvera, tekintettel az előbbiekre, gyarapította a kincsesládát:
a világ őrei úgy viselkedtek, mintha hadseregével alávetette volna őket.”

Atithi uralkodásának bemutatása nem fordulópontok, nem fontos események köré szerveződik. Mintha az államvezetés tankönyve, az *Arthaśāstra* lapjairól lépett volna elő az ideális király, aki mindig követi a kormányzás tudományának előírásait, így virágoztatva fel birodalmát. Kālidāsa korában azonban nem volt

⁵¹ A versszakban az *ā tīrthād* kifejezés jelentése nem teljesen egyértelmű: Vallabhadeva úgy érti, hogy „a használatától fogva, az alkalmazásával egy időben” (*ā pravṛtteḥ prayogasamakālam eva*), míg a többi kommentár a tizennyolc fő tisztségviselőt érti a *tīrtha* szó alatt (ld. pl. *Arthaśāstra* 1, 12, 6).

⁵² Ld. pl. *Arthaśāstra* 2, 10, 47 (Kangle, *i. m.*, 50), *Manusmṛiti* 7, 198 skk. (Olivelle, *i. m.*, 648 skk.)

⁵³ Vö. *Arthaśāstra* 150. témakör: *kūṭayuddhavikalpāḥ* (Kangle, *i. m.*, 235.), vö. Sharma, *i. m.*, 135.

⁵⁴ Nandargikar, *i. m.*, 555.

a politika tudományának, a *nītiśāstrā*nak egységesen pozitív megítélése, és a királyi ideálról is több elképzelés létezett.

A *bodhisattva* és a *rājanīti*

Ārya Śūra *Jātakamālā*ja a Buddha előző születései közül mesél el harmincnégy történetet, amelyek az adakozás (*dāna*), az erényesség (*śīla*) és a béketűrés (*kṣānti*) tökéletességeit (*pāramitā*) illusztrálják. Műfaját tekintve *campū*, vagyis próza és vers keveréke. Keletkezését a 4. századra teszik,⁵⁵ az 5. századra már olyan fontos és népszerű mű volt, hogy az adzsantái buddhista barlangszentélyek festményei közül több a *Jātakamālā* történeteire alapul, amit az is bizonyít, hogy a második barlangban a *Kṣāntivādi-jātaka* és a *Maitrībala-jātaka* ábrázolásain a szövegből vett idézetek is helyet kaptak.⁵⁶ Adzsantá patrónusai ebben az időben a Vākātaka dinasztiahoz köthetők, akik a Gupták déli szomszédai voltak, így a Gupta-udvarban alkotó Kālidāsa akár ismerhette is Ārya Śūra művét, annál is inkább, mivel a *jātakák* többsége olyan témát dolgoz fel, amely nem csak a buddhista szerzetesi közösség érdeklődésére tarthatott számot.

A *jātakák* közül tizenháromban a *bodhisattva* királyi családba születik, de ezen túl is több történet foglalkozik a helyes uralkodás témájával. Ezekben a történetekben az uralkodó személyes gyarapodását szem előtt tartó politika (*nīti*) gyakran kerül szembe a buddhista erényeket megvalósító *dharmával*. A *Viśvaṃtara-jātakában* a hercegként újrászületett *bodhisattvát* semmi sem tántoríthatja el, hogy elajándékozza csodálatos elefántját: „nem remegett meg a politika (*nīti*) hamisságától.”⁵⁷ Viśvaṃtara herceg tehát az „adakozás tökéletességében” (*dānapāramitā*) emelkedik a többi ember és a *nīti* erkölcsisége fölé. A *Maitrībala-jātakában* a *bodhisattva* egy olyan király, akinek – mint a neve (Maitrībala) is mutatja – „jószívűsége az ereje”, és „kormányzása a *dharm*a szerint való, nem a *nīti* becstelensége szerint” (*dharmas tasya nayo na nītinikṛtiḥ*, 8, 14).⁵⁸

A *Haṃsa-jātakában* a ludak királyaként újrászületett *bodhisattva* így szól az öt vendégül látó királyhoz:

*na deśam āpnoti parākramaṇa taṃ
na kośavīryeṇa na nīṭisampadā |*

⁵⁵ Justin Meiland, *Garland of the Buddha's Past Lives by Aryashura*. I–II. New York, 2009, I, xviii skk.

⁵⁶ Walter M. Spink, *Ajanta. History and Development*. II. *Arguments about Ajanta*. Leiden–Boston, 2006, 276, 278.

⁵⁷ *nītivyalikena na saṃcakampe* (*Jātakamālā* 9, 10d; Meiland, *i. m.*, I. 208.).

⁵⁸ Meiland, *i. m.*, I., 170.

*śramavyayābhyāṃ nṛpatir vinaiva yaṃ
guṇābhijātena pathādhigacchati || Jātakamālā 22, 94 ||*⁵⁹
„Sem vitézséggel, sem kincstára hatalmával,
sem kiváló politikájával nem ér el a király oda,
ahová erőfeszítés és költségek nélkül
az erények nemes útján eljut.”

Mivel a nép követi urát, a király felelőssége abban is áll, hogy erényes életével példát mutasson alattvalóinak (*Jātakamālā* 22, 97). „A király legfőbb kötelessége, hogy népe javát szolgálja” (*prajāhitaṃ kṛtyatamaṃ mahīpates*, 22, 98), inti a lúd az uralkodót, és ezt az önfeláldozásig menő szolgálatot láthatjuk viszont több történetben is.

A *Mahāvānara-jātaká*ban a majomkirály *bodhisattva* saját testét kínálja fel hídnak, hogy a többi majom azon át menekülhessen, nem törődve azzal, hogy majdnem agyontapossák. Amikor fogságba esik, az emberek királya így vonja kérdőre:

*adhipārtham amātyādi na tadarthaṃ mahīpatih |
iti kasmāt svabhṛtyārtham ātmānaṃ tyaktavān bhavān || Jātakamālā 27, 17 ||*⁶⁰
„A miniszter és a többiek vannak a királyért, nem a király értük.
Miért áldoztad hát fel magad szolgálaid kedvéért?”

Hiába tanítja a *rājanīti*, a majomkirály nem tudja ezt az utat követni, mert nem képes elviselni a többi majom szenvedését. A király még mindig nem érti a *bodhisattva* viselkedését, mire a majomkirály így oktatja:

*kāmaṃ śarīraṃ kṣitipa kṣataṃ me
manaḥ parasvāsthyam upāgataṃ tu |
akāri yeṣāṃ ciraṃ ādhipatyam
teṣāṃ mayārtir vinivartitēti || Jātakamālā 27, 25 ||*⁶¹
„Bár testem megsebesült, király,
elmém soha ilyen jól nem érezte magát,
mert akiken sokáig uralkodtam,
azok szenvedését megszüntettem.”

Önfeláldozó tetteivel a *bodhisattva* csak törlesztette a mások szolgálataiért járó adósságát (*Jātakamālā* 27, 29).

⁵⁹ Meiland, *i. m.*, II., 74.

⁶⁰ Meiland, *i. m.*, II., 218.

⁶¹ Uo.

A *Sutasoma-jātakában* a *bodhisattva* egy erényekkel gazdagon megáldott királyfi, aki úgy gondolja, meg tudja változtatni a kannibál Saudāsa gondolkodását. Hagyja, hogy Saudāsa elragadja őt, majd hullákkal és démonokkal teli lakhelyére hurcolja. Ekkor azonban eszébe jut Sutasomának az a bölcs mondásokat recitáló *brāhmaṇa*, akit nem volt ideje otthon megjutalmazni, megkéri hát a kannibált, engedje haza, és egyben megígéri, hogy vissza fog térni. A palotában Sutasoma ezer arannyal díjazza a *brāhmaṇa* minden egyes bölcs mondását, mire apja, a király figyelmezteti a túlzott költségre (*Jātakamālā* 31, 29). Azonban Sutasoma szerint nem lehet eléggé megfizetni az ékesszólást. Ráadásul a kannibálnak adott szavát is be akarja tartani, és vissza akar menni hozzá. Hiába győzködi apja, hogy „a politikában (*nīti*) jártasak szerint a királyok helytelenül, sőt bűnösen járnak el, ha úgy követik a *dharmát* (’erkölcsösség, erényesség’), hogy az láthatóan ellentétes az *arthával* (’anyagi haszon’) és a *kāmával* (’örömök élvezete)’”.⁶² Sutasoma hajthatatlan és visszamegy a kannibálhoz, aki meglepetten azzal vádolja őt, hogy nem jártas a *nīti* útjában (*na nītimārge kuśalo ’si*).⁶³ Sutasoma így felel:

*naitad asti. aham eva tu kuśalo nītimārge yad enaṃ na pratipattum
icchāmi.
yan nāma pratipannasya dharmād aikāntikī cyutih |
na tu prasiddhiḥ saukhyasya tatra kiṃ nāma kauśalam || Jātakamālā 31, 53
||⁶⁴*
„Nem így van. Én vagyok csak igazán jártas a *nīti* útjában, merthogy nem akarom követni.
Ha követném, teljesen elszakadnék a *dharmától*,
és nem sikerülne örömet szerezniem: ugyan mit ér jártasnak lenni ebben?”

Sutasoma elhagyta „a *nīti* görbe útját” (*apāsya jihmān iti nītimārgān, Jātakamālā* 31, 54), és elmondása szerint azért nem jártas a *nīti*ben, mert „elvetve a hamisságot az igazságban lel örömet” (*tyaktvānṛtaṃ yo ’bhirato ’smi satye, Jātakamālā* 31, 55). Saudāsát megindította Sutasoma halált megvető bátorsága és ragaszkodása adott szavához. A *bodhisattva* megtanította neki a *brāhmaṇától* hallott bölcs mondásokat, és még arra is rávette, hogy a jövőben tartózkodjék az emberi hústól.

A *Mahābodhi-jātakában* a *bodhisattvát* mint bölcs, tudományokban jártas vándor aszkétát látjuk viszont, akit egy király tanítójául fogad. A miniszterek azonban féltékenységükben megvádolják Bodhit, hogy arra oktatja az uralkodót,

⁶² *Jātakamālā* 31, 40. vers utáni próza (Meiland, *i. m.*, II., 354.): *arthakāmābhyāṃ ca virodhadṛṣṭaṃ dharmasaṃśrayam anayam iti vyasanam iti ca rājñāṃ pracakṣate nītikūśalāḥ.*

⁶³ *Jātakamālā* 31, 52 (Meiland, *i. m.*, II., 360.)

⁶⁴ Meiland, *i. m.*, II., 361.

hogy „kizárólag könyörületességből cselekedjek” (*ekāntena kārūṇyapavrṛtau*), és hogy „olyan *dharmát* vállaljon magára, amely akadályozza az *arthát* és a *kāmát*, kívül esik a *ṣatriyákra* vonatkozó törvényeken és rossz politikához vezet” (*arthakāmoparodhiṣu ca ṣatradharmabāhyeṣv āsannāpanayeṣu dharmasamādāneṣu*).⁶⁵ A miniszterek különféle nézeteket vallanak:

*apara enam ṣatravidyāparidrṣṭeṣu nītikaṭṭilyaprasaṅgeṣu nairghṛṇyamalineṣu dharmavirodhiṣv api rājadharmo 'yam iti samanūśāsa. chāyādrumeṣv iva nareṣu kṛtāśrayeṣu tāvat kṛtajñacaritaiḥ svayaśaḥ parīpset | nārtho 'sti yāvad upabhoganayena teṣāṃ kṛtye tu yajña iva te paśavo niyojyāḥ || Jātakamālā 23, 21 ||*⁶⁶

„Egyikük a *ṣatriyák* tudományából ismert, a *nīti* csalárdságának szentelt, kegyetlenségtől beszennyezett és a *dharmával* ellentétes dolgokkal kapcsolatban azt tanította neki (ti. az uralkodónak), hogy ez a királyok *dharmája*.

«Úgy fordulva az emberekhez, mint árnyékot adó fákhoz, addig törekedjék hírnévre (ti. egy király) hálás tettekkel, amíg nincs szüksége arra, hogy használja őket.

Ha ez a célravezető, úgy éljen velük, mint az állatokkal áldozatkor.»”

A *bodhisattva* elhatározza, hogy ráébreszti a királyt, milyen helytelen nézeteket vallanak a tanácsadói. Varázserejével teremt egy majmot, lenyúzza a bőrét, és abba öltözve jelenik meg a király előtt. Amikor a miniszterek kérdőre vonják, hogy erdőlakó remete létére hogyan ölhette meg a majmot, a *bodhisattva* egyenként bebizonyítja, hogy milyen álszentek, hiszen nézeteik alapján nincs semmi kivetnivaló ebben a kegyetlen cselekedetben. Az *arthaśāstrát* tanító miniszterhez így szól:

*anuṣṭheyam hi tatreṣṭam arthārtham sādhasādhu vā | athoddhṛtya kilātmānam arthair dharmam kariṣyate || Jātakamālā 23, 51 || atas tvām bravīmi prayojanam prāpya na ced avekṣyam snigdheṣu bandhuṣv api sādhuvṛttam | hate mayā carmaṇi vānare 'smin kā śāstradrṣṭe 'pi naye vigarhā || Jātakamālā 23, 52 ||*⁶⁷

⁶⁵ *Jātakamālā* 23, 4. vers utáni próza (Meiland, *i. m.*, II., 86.).

⁶⁶ Meiland, *i. m.*, II., 96.

⁶⁷ Meiland, *i. m.*, II., 114.

„Eszerint (ti. az *arthaśāstra* szerint) a cél érdekében jót és rosszat is megengedett cselekedni. Miután felemelte magát az ember, akkor fordíthatja vagyonát a *dharmára*.

Ezért mondom neked: Ha célunk elérésében még kedves rokonainkkal szemben sem kell figyelniük a helyes viselkedésre, milyen szemrehányás érhetne engem azért, hogy megöltem ezt a majmot a bőréről, mikor ezt a hozzáállást látjuk a *śāstrában* is?”

Miután sorra bebizonyította a miniszterek nézeteinek tarthatatlanságát, a *bodhisattva* mindenkit megnyugtat, hogy igazából nem is ölt meg semmiféle majmot, és varázslatával eltünteti a majombőrt. Ezután arra inti a királyt, hogy helyes nézeteket tegyen magáévá, és kerülje az olyanok társaságát, akik nem erényesek. Az uralkodó felelősséggel tartozik népe iránt, védelmeznie kell a világot, gyakorolnia kell a *dharmát*, erényes és bőkezű életet kell élnie, óvnia kell a földműveseket és a városlakókat, meg kell becsülnie a hadseregét, és nem szabad igazságtalan adókat beszednie (*Jātakamālā* 23, 64–70).⁶⁸

Konklúziók

A *Mahābodhi-jātakában* a *bodhisattva* által a királynak megfogalmazott intelmek sokban hasonlítanak arra az uralkodási mintára, amelyet a *Raghuvamśa* 17. énekében láthattunk. A király legfőbb feladata itt is a nép védelmezése, olyan környezet létrehozása a vidéken élő és a városlakó emberek számára, amelyben zavartalanul művelhetik földjeiket és kereskedhetnek. A nép a biztonságért cserébe adókkal fizet, és ha igazságos az adóztatás, a király és az alattvalók együttműködésének eredményeképpen az ország felvirágzik és a kincstár is megtelik.

Atithi a helyes uralkodás elveit az államvezetés tudományából, az *arthaśāstrából* tanulta meg. A titkosügynökök alkalmazásától a zárt ajtók mögött zajló tanácskozásokig, a szövetségesek gondos megválogatásától az ellenséggel szemben folytatandó taktikáig számos példa azt mutatja, hogy a Kauṭilya-féle *Arthaśāstra* szolgálhatott mintául Kālidāsa számára, amikor ennek a példás életű királynak a portréját megrajzolta.

A buddhista *Jātakamālā* ezzel szemben kifejezetten ellenséges hangon szól a politika tudományáról, a *nītiről*. Az olyan kifejezések, mint a *nītivyalīka* 'a politika hamissága', vagy a *nītikauṭilya* 'a politika csalárdsága' is ezt az elítélő nézetet mutatják, az utóbbi valószínűleg Kauṭilya *Arthaśāstrájára* is utal egy

⁶⁸ Meiland, *i. m.*, II., 118, 120.

szójátékkal.⁶⁹ Az elutasítás oka az, hogy a *nīti* a hatalom és a gazdagság önös céljainak elérése érdekében bármilyen eszközt megenged, és az alattvalók érdekeit a király érdekei alá rendeli. A mások megtevesztésén és kihasználásán alapuló *nīti* helyett az akár az önfeláldozásig menő együttérzés, a nép boldogságának és boldogulásának elősegítését tanító buddhista *dharma* kell, hogy irányítsa egy király életét. A *bodhisattva* a tökéletességek gyakorlásában a közönséges ember által már aligha követhető végletekig is elmegy, mint például Viśvaṃtara királyfi, aki nemcsak az elefántját, de gyermekeit és feleségét is elajándékozta. A királynak felelőssége van rábízott népével szemben, tartozik alattvalóinak a szolgálatukért, és ha példásan erkölcsös életet él, ezzel őket is ráébresztheti a *dharma* útjának követésére.

Kālidāsa eposzában Atithi úgy virágoztatja fel királyságát, hogy közben a *nīti* előírásait tartja szem előtt. Ugyanakkor olyan erényeket is felmutat, amelyek a buddhista történetekből is ismerősek: ilyen például a bőkezű adakozás, amely révén őt is, mint Kuvera istent, Dhanadának, 'vagyont adó'-nak nevezték (*Raghuvamśa* 17, 80). Atithi nem az első a dinasztia királyai közül, akire jellemző a nagylelkűség: Raghu arról lett híres, hogy miután meghódította a világot, egy áldozati ünnep keretében szétosztotta minden vagyonát, és csak egy agyagedénye maradt (*Raghuvamśa* 5. ének). Az esőfelhő hasonlat Kālidāsa kedvencei közé tartozik ebben a kontextusban:

kośenāśrayaṇīyatvam iti tasyāsthasaṅgrahaḥ |
*ambugarbho hi jīmutaś cātakair abhinandyate || Raghuvamśa 17, 60 ||*⁷⁰
 „A kincstár miatt lehet valakihez folyamodni, (Atithi) ezért gyűjtött
 vagyont,
 hiszen a *cātakák* akkor örülnek a felhőnek, ha az teli van vízzel.”

Sőt, Atithi a hozzá folyamodókat olyan felhőkhöz tette hasonlónak, melyek az óceán vizével töltekeznek:

santas tasyābhigamanād atyarthaṃ mahataḥ kṛśāḥ |
*udadher iva jīmūtāḥ prāpur dātrtvam arthinaḥ || Raghuvamśa 17, 72 ||*⁷¹
 „Derék, de nélkülöző emberek, mert kérelmezőkként fordultak hozzá,
 aki rendkívül kiváló volt,
 maguk is adakozókká lettek, mint a vékony felhők, amikor elmennek az
 óriási óceánhoz.”

⁶⁹ Edward Hamilton Johnston, Two Studies in the *Arthaśāstra* of Kauṭilya. *Journal of the Royal Asiatic Society* 61 (1929/1) 83.

⁷⁰ Nandargikar, *i. m.*, 547.

⁷¹ Nandargikar, *i. m.*, 552.

Bár uralkodása a *nītin* alapult, Atithi a hatalom, gazdagság (*artha*) életcélja mellett nem hanyagolta el az erkölcsös, vallásos életet és az élvezeteket sem:

*na dharmam arthakāmābhyāṃ babādhe na ca tena tau |
nārthaṃ kāmēna kāmam vā so 'rthena sadṛśas triṣu || Raghuvamśa
17, 57 ||*⁷²

„Nem akadályozta a *dharmát* az *arthával* és a *kāmával*, és e kettőt sem azzal, sem az *arthát* a *kāmával*, sem a *kāmát* az *arthával*: mindháromhoz egyformán viszonyult.”

Az *Arthaśāstrā*ban megtaláljuk ezt az álláspontot is:⁷³

*samam vā trivargam anyonyānubaddham. eko hy atyāsevito
dharmārthakāmānām ātmānam itarau ca pīḍayati. (Arthaśāstra 1, 7,
4–5)*⁷⁴

„Egyformán [foglalkozzék] a három életcéllal, melyek szorosán összekapcsolódnak. A *dharmā*, *artha* és *kāma* közül, ha bármelyikkel túlzottan foglalkoznak, az saját magának és a másik kettőnek is a kárára válik.

Kauṭilya álláspontja azonban eltért ettől:

*artha eva pradhāna iti Kauṭilyaḥ. arthamūlau hi dharmakāmāv iti
(Arthaśāstra 1, 7, 6–7)*⁷⁵

„Kauṭilya szerint egyedül az *artha* a legfőbb, mivel a *dharmā* és a *kāma* az *arthán* alapul.”

Atithi tehát értékrendjében nem tette mindenk fölé az *arthát*, hanem az életcélok harmóniájára törekedett, és nem hagyta, hogy a *dharmā* elvei sérüljenek. Persze ez a *dharmā* nem ugyanaz, mint a buddhista *Jātakamālā*ban tanított *dharmā*: Atithi esetében elsősorban a védikus vallásosságot és a *dharmāśāstrák* iránymutatását jelenti. Így például az ellenséget sem pusztán a zsákmány és saját gazdagodása kedvéért akarta legyőzni:

⁷² Nandargikar, *i. m.*, 546.

⁷³ Vö. Raghavan, Kālidāsa and Kauṭilya. In: *Proceedings of the Thirteenth All-India Oriental Conference*. Nagpur, 1946, 107; Sharma, *i. m.*, 133.

⁷⁴ Kangle, *i. m.*, 8.

⁷⁵ Uo.

parābhisandhānaparam yadyapy asya viceṣṭitam |
jigīṣor aśvamedhāya dharmyam eva babhūva tat ||
*Raghuvamśa 17, 76 ||*⁷⁶

„Bár tevékenysége az ellenség megtévesztésére irányult,
nagyon is *dharmán*ak megfelelő volt, mivel a lóáldozat érdekében akart
hódítani.”

Az ünnepi szertartás pedig kiváló alkalom arra, hogy az áldozópapokat gazdagon megjutalmazza (17, 80): így lesz a szándék és az eredmény felől nézve *dharmikus* egy megtévesztő cselekedet.

A *Jātakamālā*ban az olyan buddhista erények, mint az adakozás, a jóindulat, a türelem vagy a ragaszkodás az igazsághoz, elsőbbséget élveznek az uralkodó materiális érdekeivel szemben, míg a politika tudománya a nép kihasználását tanítja. Ezzel szemben a *Raghuvamśá*ban Atithi példája azt illusztrálja, hogy a *nīti* követése nem hogy nem tesz valakit rossz királlyá, hanem elengedhetetlen a sikeres uralkodáshoz. Erősen kézben tartott hatalmát Atithi az ország felvirágoztatására használta, békét és biztonságot teremtett, miközben olyan erényeket is gyakorolt, mint a bőkezűség, az igazságosság és a vallásos élet.

Royal virtues in Gupta-period Sanskrit literature (4–5th centuries AD)

Csaba DEZSŐ

Kālidāsa devoted the 17th chapter of his *Raghuvamśa* to the description of the ideal reign of Atithi. Several aspects of Kālidāsa’s description of the administration of internal and foreign affairs show parallels with the *Arthasāstra*, the work on statecraft attributed to Kauṭilya. On the other hand the *Jātakamālā* of Ārya Śūra, a Buddhist author contemporary with or slightly earlier than Kālidāsa, is openly hostile to the ideas expounded in works such as the *Arthasāstra* and offers alternative values and moral principles to be followed by kings.

⁷⁶ Nandargikar, *i. m.*, 553.

